

Bakos Katalin – Zwickl András

DERKOVITS – A MŰVÉSZ ÉS KORA

A KIÁLLÍTÁS RÖVID PROGRAMJA

A modern magyar művészet tárgykörében a Magyar Nemzeti Galéria az 1980-as évek közepétől kezdve monografikus és korszakfeldolgozó kiállításokon keresztül elsősorban a XIX. század és a XX. század elejének nagy alakjait és jelenségeit vette sorra. Időszerű munka tehát a két világháború közötti korszak feltárása, amelynek méltó nyitánya a kor kiemelkedő művésze, Derkovits Gyulának a bemutatása. A múzeum hivatása, hogy a magyar képzőművészet emblematikus alakjait, nagy teljesítményeit folyamatosan újraértelmezve megismertesse azokat az újabb nemzedékekkel. A magyar művészettörténet aktuális feladata, hogy csatlakozzon a társtudományoknak, a történettudománynak, a művelődés- és irodalomtörténetnek a korszakra vonatkozó előrehaladottabb kutatásaihoz, és a kiállítás rendezőinek az a szándéka, hogy támaszkodjon ezek eredményeire. A kiállítás mellett, hogy bemutatja Derkovits esztétikai szempontból kiemelkedő életművét, alkalmat ad arra, hogy felvessük a művész időben változó megítélésének kérdését is.

Derkovits jelentőségét a kortárs kritika és a polgári gyűjtők egyaránt felismerték, az illegálisba szoruló kommunisták pedig támogatták és megbízást adtak neki. Maga a művész is vallott elkötelezettségéről, és hozzájárult a nélkülözhető proletár művész mítoszához, miközben a kiállításokon sikert aratott, és sok segítő kéz nyúlt felé. Az utókor Derkovitscal kapcsolatos vitái azonban még polarizáltabbá váltak: vagy csak az esztétikai minőséget, vagy csak az elkötelezettséget értékelték, illetve ítélték el, és egészen a mai napig tovább élnek az életművet beskatulyázó régi sémák. Noha Körner Éva 1968-ban kiadott monográfiája a mai napig a Derkovitsról szóló diskurzus megkerülhetetlen kiindulópontja, mégis szükséges a közel fél évszázaddal ezelőtt íródott tudományos munka kritikai újraértékelése, hiszen ma már ez is a Derkovits-recepció történetének része.

Kiállításunk nagyobb távlatból tehet arra kísérletet, hogy megragadja Derkovits művészetének egyéni sajátosságait, amelyekkel egyszerre illeszkedik be és emelkedik ki korának festészetéből. Az életmű azon kevesek közé tartozik, amelyekről oeuverkatalógus áll rendelkezésre, ám kiállításunk célja nem az életmű teljességre törő bemutatása, és ennek megfelelően nem tervezzük a katalógusban a Körner-monográfia oeuverkatalógusának aktualizált közlését sem. A tárlat terveink szerint a legjelentősebb alkotásokat vonultatja fel koncentráltan, úgy csoportosítva és kommentálva azokat, hogy a néző számára nyilvánvaló legyen, mi az az új hang, az a speciális minőség, amelyet Derkovits művészete magával hozott, amellyel kora kiváló szakértőit megnyerte magának, és mit láttak benne olyan vonzónak az 1945 után kibontakozó vitákban mellette kardoskodó művészek, művészettörténészek. A kiállítás nem a magányos zseniről, az öntörvényű őstehetségről szól, hanem egy tájékozott, kora képző-

művészetében járatos, abból és a hagyományokból tudatosan merítő alkotóról. Derkovits – ez munkásságának jellegzetes, egyéni ízt kölcsönző sajátossága – a festészetbe és a grafikába beépítette kora vizuális kultúrája, a fotó és a film, a karikatúra és a plakát eszközeit és látásmódját. A ma embere, különösen a fiatalabbak számára megkönnyíti Derkovits műveinek megértését a történeti háttér, a húszas-harmincas évek Magyarországnak megidézése. Tehát egy olyan monografikus kiállítást szeretnénk megvalósítani, amelyben a művészettörténet-tudományban manapság már Magyarországon is egyre szélesebb körben elfogadott megközelítésmódok érvényesülnek, mint például a recepciótörténet vagy a széleskörű kulturális kontextus bemutatása.

A kiállítás felépítését és a művek válogatását nem az általában megszokott kronologikus-stiláris vagy tematikus tagolás határozza meg. Abból indulunk ki, hogy Derkovits műveinek erejét elsősorban nem stiláris és témabeli újítások adják, hanem az, ahogyan a művész a korra jellemző művészi kifejezésmódok lehetőségeit a maga sajátos módján kiaknázva megszólítja a nézőt. Ehhez az antik szerzők nyomán a XVII. században megújított *modus*-fogalom XX. századi adaptálását hívjuk segítségül. A *modusok* elmélete az eredetileg az irodalomban és a zenében használatos fogalmakat képzőművészeti jelenségek leírására is alkalmazta, melyekkel megragadhatóvá vált az egyes képek morális közlési szándéka, retorikai karaktere. Ennek megfelelően a kiállítás az életművön belül jól elkülöníthető *hangvétel-változatok* alapján épül fel. A kiállítás, illetve a katalógus részegységeinek főcímei irodalmi kifejezésekkel írják körül azokat az egyes műcsoportokra jellemző közös sajátságokat, amelyek a bevett művészettörténeti stílusfogalmakkal csak igen bonyolultan és pontatlanul lennének leírhatóak.

A derkovitsi életműben ilyen szempontból öt *modus* tapintható ki: elégikus, drámai, szatirikus, esszé jellegű és himnikus. Az alkotások hangvételét megnevező irodalmi kifejezéseket nem szigorúan vett szakterminusokként, hanem metaforáként használjuk, megkönnyítve ezzel az alkotói szándék és a művészi eszközök hatásának megragadását. Hiszen Derkovits jellegzetesen közép-európai életművét éppen a legkülönfélébb stílusok egymást nem egyszer átfedő használata jellemzi – mint a magyar aktivizmus kuboexpresszionizmusa, a húszas évek neoklasszicizmusa és verizmusa, a kubizmus és a konstruktivizmus térszerkesztő eljárásai, vagy a látvány posztimpreszionista festői átírása. A korabeli festészet és grafika eszközeinek egyéni ötvözetét Derkovits munkásságában a karikatúra, a sajtórajz, a politikai agitáció és a szociofotó képi világa, azok nézőt közvetlenül megszólító karaktere színezi. Az öt *modus* mentén alakítjuk ki a kiállítás és a katalógus fő fejezeteit, amelyeken belül témacsoportokat különítünk el. Ez a rendszerezés módot nyújt annak árnyaltabb feltárására, milyen is volt *Derkovits világa*: milyen volt az a társadalom, milyen az a nagyvárosi munkásság és a szegényparasztság, milyen az a polgárság, az a művész, milyen az a munka és nélkülözés, milyen az a Budapest, milyen az a külváros, az a Duna, amelyet művein keresztül megismerhetünk.

Elsőként a harmónia hiányát és vágyát kifejező *elégikus* költészet szomorú hangján szólalnak meg Derkovits korai, a nyergesújfalui szabadiskola körében szerzett élményeiből táplálkozó festményei, rajzai. Az árkádikus kompozíciókon a zene és fürdőzés motívuma mellett a paraszti munka idillje is felbukkan. Ezt követően a

háborút és a mindennapi élet küzdelmeit megjelenítő robbanó dinamikájú műveket rendkívüli *drámai* feszültség járja át. A képek szereplői a menekülők, a siratók, a gyászoló tömeg, illetve a munkájukat végző munkások és parasztok, a színpad pedig a város, a nyüzsgő főutca, a kávéház, a vasút, a rakpart és a külvárosi mozi. A *szatirikus* művek teszik különösen nyilvánvalóvá, hogy Derkovits nem passzívan szemlélődő megfigyelője az életnek, hanem kérlelhetetlen kritikusa. Bírálatának céltablái a gazdag polgárok és asszonyaik, a papok, csendőrök, bírók, hóhérok és prostituáltak. Az *esszé* az irodalmi nyelv kifejezőerejét felhasználva, de mindenekelőtt az értelem, a logikus érvelés szabályai szerint mutat fel ellentmondásokat, tisztáz gondolatokat, von le következtetéseket. Derkovits, a festő számára a montázs eszköze hasonló módon ad segítséget bonyolult összefüggések szemléltetésére. *Himnikus* hang jellemzi Derkovits utolsó alkotói korszakának életigenlő képeit, amelyek a mindennapi élet legmegszokottabb jeleneit, mint a munka, a piac, a téli utca, a vasút, a gyermekét ölelő anya, emelkedett, ünnepélyes hangvétellel ábrázolják.

Derkovits egyéni karakterének hangsúlyozása mellett azt is érzékeltetjük, hogy milyen sok szállal kötődött kora művészetéhez. Ezért alkotásait kortársainak rokon szellemű grafikai, festményei és fotói kísérik, egy külön szekcióban pedig analógia-ként, illetve ellenpontként megjelennek a korabeli hivatalos és modern magyar művészet emblemikus alkotásai. A nemzetközi, közép-európai kontextust pedig német, osztrák, lengyel, szlovák és cseh művészek festményei, grafikai teremtik meg. A Magyar Nemzeti Galéria „A” épületének előnytelen adottságait lehetőségként kezelve nem lineárisan bejárható, hanem modul-rendszerű kiállítást képzelünk el. A kiállítótér mindkét szintjét – földszint és első emelet – felhasználva önálló egységet szentelünk a Dózsasorozat témájának, Derkovits 1928-as, a Rézkarcolók Egyesületénél megrendezett grafikai kiállításának, a művész életét és kultuszát bemutató dokumentumválogatásnak. A *modusok* mentén tagolt fejezetek sorába egy-egy kulcsmű köré szervezett kiemelt egység ékelődik be. Az elkülönülő egységek mellett Derkovits műveinek közvetlen szomszédságában jelennek meg a kortársak grafikai és fotográfiai. A korszak történelmének és vizuális kultúrájának, továbbá Derkovits utóéletének megjelenítését dokumentum- és életrajzi filmek, illetve fotók vetítése szolgálja.

A kiállítást kísérő kötet katalógusrésze követi a tárlat felépítését. A tanulmányok megírására a művész és a korszak legkitűnőbb szakértőit kértük fel, akik a kiállítás komplex célkitűzéseinek megfelelő tudományos módszerekkel közelítenek a témához. Kezdetől fogva a szokásosnál szorosabb együttműködésre törekedtünk velük, többszöri megbeszélés szolgálta az információk cseréjét, majd a résztvevők egy, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem kurzus heti programjának részeként megrendezett négy napos szimpózium keretében szélesebb közönség előtt is ismertették gondolataikat és kutatási eredményeiket. A viták és visszajelzések is hozzájárultak a kiállítás végső változatának kialakításához.

Az Enigma két kötetes Derkovits-olvasókönyve egy újabb etapa a kiállítást előkészítő, több éves tudományos munkának. Itt olvashatók első ízben azok a források, dokumentumok, korabeli kritikák és sajtóközlemények, melyeknek bevonása a kutatásba új meglátásokkal gazdagíthatja Derkovitsról és koráról alkotott képünket.